

ontwerp onderzoek

als versneller voor transitie opgaven

Colofon

Rotterdam 2023

Definitieve versie (tekst): 30-08-2023

Definitieve versie (publicatie): 08-12-2023

Auteurs:

Susanne Bakkenist

Atelier Rest

Inge Bobbink

TU Delft

Martijn van der Mark

Gemeente Rotterdam

Jeroen Dirckx

KCAP

Dirk Oudes

Wageningen UR, eindredactie

Ontwerp:

Shailaja Shah

Asmara Hintzen

Vereniging Deltametropool

secretariaat@deltametropool.nl

In opdracht van:

Platform Ontwerp NL

vereniging
delta
metropool

BNSP
Beroepsvereniging van Nederlandse
Stedebouwkundigen en Planologen

BNA **bni.** federatie
ruimtelijke
kwaliteit

Koninklijke
NLingenieurs

Ontwerpend onderzoek als versneller voor transities opgaven

Reflectie op en aanbevelingen voor ontwerpend onderzoek aan Platform Ontwerp NL

Context en Vraag

Platform Ontwerp NL¹ heeft ons, de auteurs van dit stuk, gevraagd om te reflecteren op ontwerpend onderzoek in de ateliers over de grote transitie opgaven die vlak voor de zomer zijn georganiseerd in het kader van Ontwerpend onderzoek NOVEX. Vanaf november 2023 loopt er een ontwerpend onderzoek traject, dat het ministerie van BZK faciliteert. Dit traject is bedoeld om de provincies te ondersteunen, die aan de Ruimtelijke voorstellen werken. In een aantal stappen gingen ontwerpbureaus aan de slag met beleidsinventarisatie, de analyse van prangende vraagstukken (hot topics) en van nationale overzichten die laten zien welke vraagstukken waar spelen en waar er provincieoverschrijdende kansen liggen om thema's te verbinden. De ontwerpbureaus werken met de notities die de provincies produceren, waardoor de kaartbeelden die ontstaan, steeds preciezer worden.

In de maand juni bezochten wij, in diverse samenstellingen, vijf provinciale ateliers, het nationale overzichtsatelier en namen we actief deel aan het debat op de Dag van de Ontwerpkraft (zie bijlage voor een overzicht). We zijn dankbaar voor de uitvraag van Platform Ontwerp NL en de hartelijke ontvangst bij de diverse ateliers. Het is niet vanzelfsprekend dat er ruimte is

om 'the fly on the wall' te zijn en de tijd te krijgen om de betekenis van ontwerpend onderzoek in de ateliers te duiden. Enige bescheidenheid in deze reflectie is wel op zijn plaats. Onze observaties zijn beperkt door de korte tijdspanne waarin deze reflectie heeft plaats gevonden (de maand juni 2023) en het aantal ateliers dat bezocht is. Ook waren de ateliers onderdeel van lopende processen waar we maar deels grip op konden krijgen. We zijn daarom voorzichtig met conclusies en richten ons daarom meer op vragen en aandachtspunten.

Mede hierdoor gaan we niet diep in op de voor de hand liggende vraag: 'wat verstaan jullie eigenlijk onder ontwerpend onderzoek?'. Hoewel dit zeker een relevante vraag is (zie onze aanbevelingen voor vervolg), heeft dit meer aandacht nodig gezien het korte tijdsbestek waarin we gewerkt hebben. Wel willen we stellen dat een belangrijk aspect van ontwerpend onderzoek is dat met ontwerpen als middel nieuwe kennis en inzichten worden gegenereerd. Centraal staat dus het leren van wat het ontwerp of wat het ontwerpproces oplevert en niet het uitvoeren of realiseren ervan. Op voorhand trekken we alvast de conclusie dat we veel toegewijde ontwerpprofessionals

zijn tegengekomen, die met veel passie en inzet werken aan de vele transitieopgaven waar Nederland (en de rest van de wereld) mee te maken heeft. We reflecteren eerst op de rol van ontwerpend onderzoek in de ateliers en benoemen daarna enkele aanbevelingen om deze reflectie op ontwerpend onderzoek verder vorm te geven.

¹ Platform Ontwerp NL is een samenwerking tussen NVTL, BNSP, BNA, BNI Beroepsvereniging Nederlandse Interieurarchitecten, Koninklijke NLI ingenieurs, Federatie Ruimtelijke Kwaliteit en Vereniging Deltametropool.

Zij wil de inzet van ontwerpkraft bij de grote 'wederombouw' van Nederland ondersteunen en bevorderen.

Reflectie

1

De positie en verankering van ontwerpelijk onderzoek in het grotere (plan)proces

De bezochte ateliers en het gerelateerde ontwerpelijk onderzoek vindt plaats in een grotere context van beleidsvorming, bestuurlijke processen en maatschappelijk debat. In de korte tijd die we hadden was het onmogelijk om hier goed grip op te krijgen en conclusies te trekken. We stellen met name vragen rondom wat er aan de voorkant en aan de achterkant van het ontwerpelijk onderzoeksproces gebeurt.

Met betrekking tot de voorkant van het proces vragen we ons af wie waarom aan tafel zit (of niet) en wat de input aan data is voor het ontwerpelijk onderzoek. Is er kritisch gekeken naar de kwaliteit van de input (bv. kansen en belemmeringen voor klimaatadaptatie of circulaire economie), waar het vandaan komt, of het (enigszins) representatief is? Wordt de

ruimtelijke realiteit over de landsgrenzen meegenomen? Voor veel grensregio's is dit essentieel en veel thematiek is grensoverschrijdend (denk aan circulariteit van materiaal—stromen). Is ter sprake geweest of bestaande (beleid)kaders juist niet moeten worden meegenomen om tot andere 'out-of-the-box' inzichten te komen? Is het duidelijk waar het inventariseren eindigt en het ontwerpen begint?

Ook de inrichting van de achterkant van het proces levert voor ons wat vragen op. Het werd ons bijvoorbeeld niet duidelijk hoe de resultaten van de ateliers worden meegenomen in het vervolg en hoe dat vervolg er dan uit ziet. Voeden de resultaten van het NOVEX ontwerpelijk onderzoek weer terug in de provincies? En zo ja, hoe dan? Verder vragen we ons

af of er ook op lokaal niveau ontwerpelijk uitwerkingen worden gemaakt om zo ook inzichten op te halen op wat de gevolgen voor de directe leefomgeving van mensen wordt. Deze lokale schaal was vrijwel volledig afwezig in de ateliers.

Lokale uitwerkingen liggen soms gevoelig, maar zijn wel belangrijk om gevoel te krijgen voor de menselijke laag en de stap van beleid naar praktijk te kunnen maken. Deze uitwerkingen kunnen bijvoorbeeld geanonimiseerd worden om lokale gevoelig—heden te vermijden. En ook hier geldt dan weer: deze lokale uitwerkingen hebben als doel om inzichten op hogere schaalniveaus scherper te krijgen en zijn dus een middel en niet een doel op zichzelf. Onze verwachting is dat dit latere gebiedsprocessen helpt,

omdat al een keer op deze schaal geoefend is. Een andere vraag die ons bezighoudt, is wie er straks de moeilijke keuzes gaat maken, zowel voor de korte als de lange termijn.

De veelheid aan meningen en stemmen die we zagen tijdens de ateliers is een grote uitdaging in het keuzeprocess. Ambtenaren die deelnemen in ateliers brengen kennis in, maar zijn niet beslissingsbevoegd. Ontwerpers nemen een rol in het analyseren en inventariseren van die belangen en zouden transparant moeten zijn in het rapporteren over de uitkomsten om hier neutraal in te blijven.

Meer over de politieke context van ontwerpelijk onderzoek bij punt 3.

2

Kan verbeeldingskracht ook tegenwerken?

Toegegeven, dit is bijna vloeken in de kerk. Verbeeldingskracht wordt vaak als het unique selling point van de ontwerpende disciplines gezien. Toch zien we een risico in (kaart)beelden die teveel op zichzelf staan en waarvan de duiding (bv. doel, context, aanpak) niet scherp is. Beelden kunnen dan een eigen leven gaan leiden. Dan wordt het ineens een 'plan' en niet één van de drie, vier of vijf alternatieven die zijn ontworpen, geanalyseerd en vergeleken om tot nieuwe inzichten te komen. We zagen bijvoorbeeld te realistische schetsen met oplossingen die te specifiek zijn voor een gebied. Hier heeft de abstractie niet plaats gevonden, waardoor dit een 'oplossing' lijkt te zijn in plaats van inzichten vanuit het ontwerp voor vergelijkbare situaties/landschappen. Uit onze informele gesprekken met atelier deelnemers blijkt dat niet alle beleidsmakers en bestuurders zich bewust zijn

van de rol van ontwerpend onderzoek. Zo kunnen resultaten (lees: beelden) snel af gereserveerd onder noemers als onrealistisch of te gevoelig. Het duiden van de functie van ontwerpend onderzoek is dus erg belangrijk, zowel voor opdrachtneemers als opdrachtgevers. Schrijven de ontwerpend onderzoekers helder op wat de vraag is die ze onderzoeken en wat ze te weten zijn gekomen? Sturen opdrachtgevers scherp genoeg op welke kennis nodig is om voor het besluitvormingsproces? Is er voldoende tijd en aandacht voor reflectie om de kennis uit de ontwerpproducten goed te duiden?

3

De ontwerpende en politieke realiteit

Om in ontwerpend onderzoek het maximale uit de verbeeldingskracht van ruimtelijk ontwerpers te halen is het creëren van een 'vrije ruimte' erg belangrijk. Zeker als het gaat om het bij elkaar brengen van diverse transitieopgaven zoals klimaatadaptatie, energietransitie, circulaire landbouw en de mobiliteit- en woningbouwopgave. 'Vrij' betekent 'vrij van belangen', waardoor deelnemers op persoonlijke titel gezamenlijk tot de ingrediënten kunnen komen, waar later in een bestuurlijke context wel besluiten over kunnen worden genomen. Ontwerpend onderzoek biedt dan de vrijheid om verschillende ruimtelijke toekomstbeelden te schetsen en vervolgens door reflectie en evaluatie tot nieuwe inzichten te komen². Wij kregen de indruk dat hier nog niet optimaal gebruik

van wordt gemaakt en dat er juist soms eerder sprake is van verlamming: het rijk wil regionale innovaties en oplossingen en de provincie wil systeemkeuzes van het rijk waardoor aan beide kanten een afwachtende houding ontstaat. Ook begrepen we dat binnen de verschillende overheidslagen de neuzen niet altijd dezelfde kant op staan. Dit sectorale denken maakt het erg moeilijk om tot gedeelde opgaves en kansen in deze diverse transitieopgaven te komen. Hoewel ontwerpers goed zijn in dwarsverbanden leggen is een integrerende houding van de betrokken beleidsmakers essentieel. Ook zijn aandachtspunten welke partijen überhaupt aan tafel zitten en de continuïteit hiervan wanneer processen langer duren.

² Zie voor meer achtergrond bijvoorbeeld Jannemarie de Jonge (2009) Landscape architecture between politics and science: an integrative perspective on landscape planning and design in the network society. Wageningen: Blauwdruk

4

Conditie voor ontwerp onderzoek

Menig ontwerp onderzoek zal een wensenlijstje hebben als het gaat om de juiste condities voor ontwerp onderzoek. Wij doen een paar observaties zonder dat we compleet proberen te zijn. Voldoende tijd is de eerste inkopper. De zorg rondom het ontbreken van voldoende tijd viel ons op, zowel in de ateliers als op de Dag van de Ontwerpkracht. De enorme tijdsdruk waarbinnen ontwerp onderzoek vaak plaatsvindt maakt het lastig om het middel ontwerpen in meerdere iteraties en over meerdere schalen uit te voeren. En als het wel gebeurt, is er dan ook genoeg aandacht voor het gesprek rondom deze voorstellen? Een andere is de aanwezigheid van ontwerpkracht bij overheden. Ontwerpambtenaren zijn essentieel voor goede uitvragen, sturing in het proces en duiding van ontwerp onderzoek in de grotere maatschappelijke en bestuurlijke context. In het licht van de urgente transitie

opgaven is misschien wel de belangrijkste voorwaarde dat we ontwerp onderzoek als discipline durven te pakken. Ontwerp onderzoek als een gedeeld belang en gezamenlijke missie. Cruciale vraag hierbij is of we op elkaars schouders durven te gaan staan: gebruik maken van elkaars ontwerp onderzoek en hier ook op door gaan bouwen. Ontwerp onderzoek wordt dan juist een versnellende factor in transitie opgaven. Transparant rapporteren over de aanpak en benoemen welke kennis is opgedaan door middel van het ontwerp en refereren naar elkaars werk is hierbij essentieel. Dit is misschien niet de meest aansprekende fase van ontwerp onderzoek, maar wel van belang dat hier tijd (en dus geld) voor wordt vrijgemaakt. Deze investering betaalt zich snel terug doordat volgende ontwerp onderzoeken efficiënter kunnen worden ingericht.

Om deze stap te zetten hebben we de breedte van ontwerp disciplines nodig, die we gelukkig ook zagen tijdens de Dag van de Ontwerpkracht. Naast de ontwerp praktijk, ontwerp ambtenaren ook onderwijs- en kennisinstellingen. Deze breedte van onze vakgebieden is nodig om ontwerp onderzoek volwaardig in te bedden in de ontwerp disciplines. Op de universiteiten en hogescholen met ontwerp opleidingen speelt ontwerp onderzoek een steeds prominentere rol. Uitwisseling vindt vaak al plaats op inhoudelijke expertise, maar met betrekking tot het doen van ontwerp onderzoek liggen nog veel kansen om elkaar te versterken.

**Aanbe—
velingen**

Voor verdere reflectie op ontwerpend onderzoek binnen de ontwerpende disciplines hebben wij de volgende aanbevelingen:

1. Formuleer een duidelijk doel voor een volgende reflectie ronde. Met deze eerste ronde konden we het veld enigszins verkennen, maar een volgende ronde zou houvast moeten gaan geven hoe we als ontwerpende disciplines de potentie van ontwerpend onderzoek beter kunnen benutten. Denk bijvoorbeeld aan het in beeld brengen van kansen en bedreigingen voor ontwerpend onderzoek. De betrokken experts zouden naast reflectie ook meer actieve ondersteuning kunnen bieden, of als sparringpartner kunnen fungeren voor ontwerp bureaus en overheden.

2. Zorg voor een langer lopend proces (bv. start met een jaar) waarin de breedte van de disciplines vertegenwoordigd zijn. Organiseer regelmatige terugkoppelingen naar het 'vakgebied', bij voorkeur op momenten waarop ook interactie mogelijk is. Bijvoorbeeld 2x per jaar tussentijdse resultaten delen om feedback op te halen en vervolgens 1x per jaar een (schriftelijk) eindproduct. In de afgelopen jaren is voldoende ervaring opgedaan met 'Communities of Practice' waar gebruik van gemaakt kan worden. De kerngroep van deze CoP zou moeten bestaan uit opdrachtnemers (veelal ontwerp praktijk), opdrachtgevers (overheden) en kennis- en onderwijsinstellingen. Het delen van resultaten zou plaats moeten vinden waar deze groepen vertegenwoordigd zijn. Thematische kennis kan helpen om de inhoudelijke breedte te dekken, maar hoeft verder geen rol te hebben in de daadwerkelijke reflectie.

3. Leg een koppeling met de bestaande definities van ontwerpend onderzoek en doe dit in samenwerking met kennisinstellingen. Meer eensgezindheid hierover helpt om ontwerpend onderzoek robuuster binnen de ontwerp—ende disciplines neer te zetten en de waarde ervan beter naar buiten te communiceren. Wees ook helder als er duidelijk andere perspectieven op ontwerpend onderzoek zijn, maar blijf zoeken naar de gemene deler.

4. In het verlengde hiervan: verken de mogelijkheden voor onderzoek naar doorwerking van ontwerpend onderzoek in de praktijk. Ofwel, onderzoek naar ontwerpend onderzoek. Dit levert meer inzicht op over het functioneren van ontwerpend onderzoek, verschillende types, de benodigde randvoorwaarden, succes- en faalfactoren etc. Bovendien biedt het kansen voor samenwerking op dit thema tussen de disciplines en tussen overheden, onderzoekers en ontwerpers.

Bijlage

Overzicht bezochte ateliers

- 13.06 Atelier Noordwest Overijssel (Steenwijk)
- 13.06 Pop-U (online)
- 15.06 Gebiedsdag West-Twente te Holten
- 20.06 Klankbordgroep NOVEX, Atelier Provincie Friesland
- 21.06 Toekomstatelier IJmond, lezing polderboezem systeem (online)
- 29.06 National overzichts—atelier NOVEX (Utrecht)
- 06.07 Dag van de Ontwerp—kracht (alle masterclasses)